

**ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍԻ
ՓՈԽԿԱՊԱԿՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

Սերոբ Սուջյան

Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու, պահեստագործի գնդապետ
Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության
Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանի (ՊԱՀՀ) ռազմարվեստի պատմության
հետազոտությունների կենտրոնի ղեկավար
ՀՀ, Երևան, Կարապետ Ուլնեցու 56/6
Էլ. հասցե՝ serob.sujyan@mail.ru
ORCID: 0009-0007-7583-2134

Նանա Ենիկոլոպովա

Պահեստագործի մայոր
ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ ռազմարվեստի պատմության
հետազոտությունների կենտրոնի գիտնական-վերլուծաբան
ՀՀ, Երևան, Կարապետ Ուլնեցու 56/6
Էլ. հասցե՝ nanaenikolopova@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7957-4116

Ռոզա Գասպարյան

ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ ռազմարվեստի պատմության հետազոտությունների
կենտրոնի գիտնական-վերլուծաբան
ՀՀ, Երևան, Կարապետ Ուլնեցու 56/6
Էլ. հասցե՝ rozadavtyan@gmail.com
ORCID: 0009-0000-6185-6695

Հոդվածը ներկայացվել է 14.10.2023, գրախոսվել է 17.10.2023, ընդունվել է տպագրության 03.12.2024
DOI: 10.53548/0320-8117-2024.3-23

Ամփոփում

Ելնելով XXI դարում գիտության ու տեխնիկայի թռիչքային զարգացմամբ պայմանավորված նոր զինատեսակների, ռազմական տեխնիկայի նորագույն տեսակների առաջացումից, ինչպես նաև եղած զինատեսակների անընդհատ կատարելագործումից՝ կարելի է ասել, որ պատերազմի ընթացքն ու ելքն այսօր է՛լ ավելի մեծ կախվածություն ունեն պետության տնտեսական ռեսուրսներից, դրա ռազմատնտեսական ներուժից: Այս ամենի վաղ օրինակն է 2020 թ. Արցախյան պատերազմը, որտեղ նոր սերնդի ռազմական տեխնիկական միջոցների կիրառությունը էապես ազդեց պատերազմի և՛ ընթացքի, և՛ ելքի վրա:

Բանալի բառեր՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմ, տնտեսական ներուժ, ռազմարվեստ, ենթակառուցվածքների զարգացում, շարակարգված պաշտպանություն, օպերատիվ արվեստ, մարտավարություն:

Ներածություն

XXI դարում, երբ աշխարհը գնում է գլոբալիզացիայի ճանապարհով, երբ փոխվում է մոլորակի աշխարհաքաղաքական, տնտեսական և ռազմավարական պատկերը, պետության անվտանգության ապահովման հարցերն ավելի սուր բնույթ են ստանում: Անվտանգային խնդիրների լուծումն անմիջականորեն կապված է երկրի տնտեսական և ռազմատնտեսական ներուժի հետ, քանի որ տնտեսությունը բազմակողմանի ազդեցություն է ունենում զինված ուժերի զարգացման, զինված պայքարի ձևերի ու մեթոդների, պատերազմի բնույթի, «տեղայնացման» հնարավորությունների, տևողության, ընթացքի և արդյունքի վրա¹:

Քանի որ զենքի և ռազմական տեխնիկայի նորագույն տեսակների արտադրությունը բավական բարդ գործընթաց է, ուստի դրանց ինքնարժեքը, պահպանման և շահագործման արժեքները հընթացս բարձրանում են, և սահմանափակվում է դրանցով զանգվածային բանակների սպառազինումը: Այս առումով ռազմական կարիքների համար տնտեսական ռեսուրսների որոնումն ու մոբիլիզացումը մեր ժամանակներում դարձել են բոլոր պետությունների համար ամենաբարդ խնդիրներից մեկը: Հետևաբար, ժամանակակից իրողություններից ելնելով, պատերազմին պետության պատրաստ լինելը պայմանավորված է ոչ միայն զինված ուժերի վիճակով, այլև որոշվում են պետության տնտեսության զարգացման մակարդակով և ռազմատնտեսական ներուժով:

Տնտեսությունը բազմակողմանիորեն է ազդում պատերազմի վրա: Այն՝

- պատերազմի նյութատեխնիկական հիմքն է: Արտադրում է զենք և ռազմական տեխնիկա, զինված պայքարի տեխնիկական միջոցներ, կազմակերպում է տրանսպորտի աշխատանքը, մատակարարման համակարգերը, բարելավում է զինված ուժերի գործունեության համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքները,

- ապահովում է զինված պայքարի միջոցների կատարելագործումը՝ պայմանավորելով ռազմարվեստի զարգացումը,

- գործոն է, որը թաքնված կամ ակնհայտ հակասությունների աղբյուրներ է պարունակում, որոնք հանգեցնում են սոցիալական խմբերի և պետությունների միջև բախումների,

- նաև պատերազմի բաղկացուցիչ տարրերից մեկն է դարձել, քանի որ տնտեսական պայքարի ձևերն ու մեթոդները աստիճանաբար միահյուսվում են զինված պայքարի հետ²:

Իր հերթին պատերազմը տնտեսությանը ներկայացնում է հետևյալ պահանջները.

¹ Гордиенко 2008, 4.

² Викулов, Леонович 2021, 7.

- ապահովել ռազմական ուժերի և ռազմական գիտահետազոտական աշխատանքների, արդյունաբերության զարգացումն ու մշտական կատարելագործումը,
- պատերազմի դեպքում նախապատրաստել տնտեսության զորահավաքային վերակազմավորումը,
- խթանել կապի և ենթակառուցվածքների զարգացումը,
- բարձրացնել տնտեսության կայունությունը, պատերազմական պայմաններում նրա գործելու կարողությունը,
- ապահովել կառավարման կայունությունը և տեղեկատվության հուսալի ստացումը³:

Անցյալի պատերազմների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, տնտեսության զարգացման ցածր մակարդակով պայմանավորված, մինչև XVIII դարը պատերազմավարության միջոցներն ու եղանակները դարեր շարունակ գրեթե էական փոփոխություն չէին կրել:

XVIII դարում, երբ արդյունաբերության մեքենայացման հետևանքով աշխատանքից զրկվեցին մեծ թվով մարդիկ, հնարավոր դարձավ վերջիններիս ընդգրկել ռազմական ծառայության մեջ: Սա հիմք հանդիսացավ զանգվածային բանակների ձևավորման համար: Նապոլեոն Բոնապարտն էլ, օգտագործելով զանգվածային բանակներն ու ժամանակի հարձակման միջոցները (ծիր, կենդանի ուժ և հրազեն) և օգտվելով դրանց շարժունակությունից⁴, առաջ քաշեց գլխավոր ճակատամարտի գաղափարը՝ որդեգրելով ջախջախման ռազմավարություն⁵: Այս ռազմավարության հիմքում հակառակորդի կենդանի ուժի ոչնչացումն էր՝ շնորհիվ մեծ ուժերի կուտակման, դրանց տարաշարժունության, հարձակման վճռականության⁶: Օրինակ՝ Աուստերլիցի ճակատամարտում Նապոլեոնին հաջողվեց 73,5 հազար զորքով պարտության մատնել ավստրո-ռուսական դաշնակցային 85,4 հազար զորքին, քանի որ կարողացել էր ճիշտ որոշել գլխավոր հարվածի ուղղությունն ու զորքեր կուտակել հենց այդ հատվածում:

Ռազմարվեստի հետագա զարգացումը կապված է պատերազմի տնտեսական և նյութական հենքի աճի հետ՝ պայմանավորված XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի արդյունաբերական արտադրության աճով:

XIX դարի երկրորդ կեսին Գերմանիայում արդյունաբերական հեղափոխությունը թևակոխել էր վճռական փուլ: 1850-1860 թթ. արդյունաբերական արտադրության աճման հիմքը ծանր արդյունաբերությունն էր: Արագորեն աճում էր գերմանական երկաթուղային ցանցը, որն էլ վճռորոշ նշանակություն ունեցավ 1866 թ. ավստրո-պրուսական (Սադովայի ճակատամարտ)

³ Викулов, Леонович 2021, 7-8.

⁴ Маркс, Энгельс 1956, 506.

⁵ Строков 1967, 22.

⁶ Свечин 2017, 341-343.

և 1871 թ. ֆրանս-պրուսական (Սեդանի ճակատամարտ) պատերազմների ելքի վրա⁷: Հելմուտ Մոլտկեն, օգտվելով ենթակառուցվածքների՝ հեռագրակապի և երկաթուղային զարգացած ցանցի առկայությունից, հրաժարվեց նապոլեոնյան գլխավոր ճակատամարտի ռազմավարությունից. նա ղեկավարվում էր «առանձին գնալ, միասին կռվել» գաղափարով: Այս ժամանակաշրջանում երկաթուղիների լայն կիրառմամբ հնարավոր էր մարդկային մեծաքանակ խմբերը համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում հասցնել ռազմական գործողությունների թատերաբեմ⁸, որն էլ արդյունավետ կիրառեց Հ. Մոլտկեն՝ ծավալելով 420 կմ ռազմաճակատ, որը նորություն էր այդ ժամանակներում: Կարելի է ասել, որ նա հեղափոխություն կատարեց ռազմական արվեստում: Այս պատերազմներում հայտնվեցին օպերատիվ արվեստի սաղմերը:

Ի տարբերություն ֆրանս-պրուսական պատերազմի՝ 1904-1905 թթ. ռուս-ճապոնական պատերազմում ռուսական կողմի պարտության պատճառներից էր արդյունաբերության ու երկաթուղային ցանցի թույլ զարգացած լինելու հանգամանքը: Ռուսաստանը, արևմտյան հատվածում ունենալով մեծաքանակ բանակ, այդպես էլ չկարողացավ պատեհաժամ կենտրոնացնել ուժերն արևելքում: Ի տարբերություն ռուսների՝ տվյալ ժամանակ ճապոնացիներն ունեին զարգացած արդյունաբերություն և տրանսպորտ. բացի այդ, նրանք լավ էին պատրաստվել պատերազմին՝ զարգացնելով ռազմածովային ուժերը: Պատերազմը ցույց տվեց, որ երբ զանգվածային բանակները համալրվում են մեծաքանակ արագաձիգ հրետանային միջոցներով, գնդացիներով, պահունակավոր հրացաններով, երբ կիրառվում են կապի տեխնիկական միջոցները՝ հեռախոս, ռադիո, հեռագրակապ, մարտական գործողությունները դուրս են գալիս նախկինում ընդունված մարտի, ճակատամարտի սահմաններից: Այսպիսով, ռազմարվեստը զարգացման նոր փուլ թևակոխեց՝ օբյեկտիվորեն ձևավորվեցին բանակային և ռազմաճակատային օպերացիաների տարրերը⁹:

Արդեն Առաջին համաշխարհային պատերազմի (1914-1918 թթ.) նախօրեին գիտության և տեխնիկայի զարգացման մակարդակը օբյեկտիվ հնարավորություններ էր ստեղծել ռազմարվեստի զարգացման համար: Կարծում ենք՝ այս պատերազմի ուսումնասիրությունն արդիական է այն առումով, որ պատերազմի ընթացքը ցայտուն ցույց է տալիս, որ հաղթանակը մեծապես կախված է ոչ միայն ռազմական ղեկավարների ռազմավարական և գործառնական հմտություններից, այլև նրանից, թե որքան արդյունավետ է աշխատում պետության տնտեսությունը: Պատմության մեջ առաջին անգամ

⁷ Ենիկոլոպովա 2022, 114:

⁸ Knox, Murray 2001, 9.

⁹ Строков 1966, 199.

պատերազմի վճռորոշ գործոնը ռազմարդյունաբերական ներուժն էր՝ ազգային տնտեսության ողջ համալիրի անբաժանելի մասը:

Ռազմարվեստի զարգացումն Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում

Առաջին համաշխարհային պատերազմը, տևելով չորս տարի և ներգրավելով 38 պետություն, ընդգրկեց ռազմական գործողությունների ինչպես ցամաքային, այնպես էլ ծովային և օդային թատերաբեմերը: Բազմամիլիոնանոց բանակների առկայությամբ և ռազմական գործողությունների հսկայական տարածքների ընդգրկմամբ Առաջին համաշխարհային պատերազմը ստիպեց հակամարտող կողմերին լարել ողջ մարդկային և նյութական ռեսուրսները: Պատերազմի ժամանակ նոր մարտական միջոցների լայն կիրառումը՝ ծանր հրետանի, գնդացիր, անծուխ վառող, ականանետեր, և պատերազմի երկարատև բնույթը հանգեցրին մարդկային և նյութական մեծ կորուստների: Սակայն հսկայական ռազմաճակատներն անընդհատ համարվում էին: Սա հնարավոր եղավ իրականացնել զարգացած երկաթուղային ցանցի, արդյունաբերական համալիրի անխափան աշխատանքի և լավ մշակված ֆինանսական համակարգի շնորհիվ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը լավագույնս ցույց տվեց զինված պայքարի, ռազմարվեստի աճող կախվածությունը երկրի տնտեսական հզորությունից և թիկունքի հնարավորություններից¹⁰:

Պատերազմի առաջին արշավանքներն արդեն իսկ ցույց տվեցին նախապատերազմյան ավանդական և կարծրացած հայացքների անհամապատասխանությունը տվյալ ժամանակի պատերազմի բնույթի, վարման ձևերի և միջոցների հետ: Ռազմաճակատներում զորքերի քանակի ավելացումը, ինչպես նաև զորաթևային շրջառումների իրականացման անհնարինությունը 1914 թ. վերջին հանգեցրին պատերազմավարության նոր ձևի: Պարզ դարձավ, որ հակամարտող կողմերի որդեգրած ջախջախման ռազմավարությունն այլևս չէր համապատասխանում ժամանակակից պատերազմի բնույթին, քանի որ բանակներն ունեին բավարար ուժեր և միջոցներ կայուն պաշտպանության ստեղծման համար, իսկ հարձակվող կողմի բանակները սպառել էին կայծակնային պատերազմի համար նախատեսված սպառազինությունը: Հզոր հարվածային միջոցների բացակայության պատճառով պաշտպանությունը հարձակումից ավելի ուժեղ էր: Այսպիսով՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբում պատերազմող երկրների բանակների ռազմարվեստը կանգնեց առաջացած «դիրքային փակուղու» և դրա ճեղքման խնդրի առջև¹¹: Պետությունները ստիպված էին անցնել հյուժման

¹⁰ Строков 1974, 594.

¹¹ Воробьев и др. 1961, 161.

ռազմավարության¹², որը պահանջում էր մեծ ռազմատնտեսական ներուժ: Լայնածավալ ռազմաճակատներում բազմամիլիոնանոց բանակների կողմից վարվող պատերազմը պահանջում էր զորքերի՝ մեծաքանակ ռազմամթերքով, ռազմական նոր տեխնիկայով, սպառազինությամբ համալրում: Դիրքային պատերազմի պայմաններում պատերազմի աճող պահանջները հակամարտող կողմերին ստիպում էին մեծացնել արտադրողականությունն ու նվազեցնել ռազմական նշանակության արտադրության ինքնարժեքը¹³: Հետևաբար պատերազմող կողմերը ստիպված էին արտադրության հիմնական ճյուղերը տեղափոխել ռազմական ռեսուրսների վրա: 1915-1917 թթ. հակամարտող կողմերի արդյունաբերական համալիրները սկսեցին աշխատել միայն պատերազմի համար: Տնտեսության ռազմականացումը հնարավորություն տվեց ոչ միայն համալրելու սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի կորուստները, այլև սպառազինության նոր տեսակներով անընդհատ ապահովելու հսկայական ռազմաճակատներում կռվող բազմամիլիոնանոց բանակները:

Կապիտալիստական երկրների, մասնավորապես Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Անգլիայի արդյունաբերության ռազմականացումը շատ արագ տեղի ունեցավ՝ հնարավորություն ստեղծելով իրականացնել անընդհատ համալրում զորքերի կատարելագործված սպառազինությամբ, մարտական նոր մեքենաներով և ռազմական նշանակության այլ միջոցներով: Օրինակ՝ եթե 1914 թ. Ֆրանսիան արտադրել էր 541 ինքնաթիռ, ապա 1918 թ. այդ ցուցանիշը հասավ 24 652-ի, տանկերի քանակը 1916 թ. 100 հատից 1917 թ. դարձավ մոտ 2 հազար հատ, իսկ 1918 թ.՝ 3200¹⁴: Վերոնշյալ ցուցանիշներից ակնհայտ է դառնում, որ պատերազմի ընթացքում ռազմական արտադրությունն անընդհատ աճում էր:

Ելնելով աղյուսակ 1-ում ներկայացված ցուցանիշներից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Ֆրանսիան, Անգլիան և Գերմանիան ռազմաճակատում և թիկունքում պատերազմի ավարտին թեթև ու ծանր հրետանային հրանոթների քանակը մեծացրել էին մոտ 4 անգամ: Տնտեսության ռազմականացմամբ պատերազմի ավարտին հաստոցային գնդացիների քանակը ֆրանսիական և անգլիական զորքերում ավելացավ մոտ 11 անգամ, պատերազմի սկզբում, չունենալով ձեռքի և թեթև գնդացիների արտադրություն, պատերազմի ավարտին արդեն բանակներում դրա քանակը 80 հազար էր¹⁵:

¹² Иминов 2004, 3.

¹³ Павлов 2017, 14.

¹⁴ Мировая война в цифрах 1934, 38, 41.

¹⁵ Мировая война в цифрах 1934, 38, 41.

Աղյուսակ 1

1914-1918 թթ. պատերազմի գլխավոր տերությունների որոշ մարտական միջոցները պատերազմի սկզբին և ավարտին

Սպառազինության տեսակ	ՖՐԱՆՍԻԱ		ԱՆԳԼԻԱ		ԳԵՐՄԱՆԻԱ	
	պատերազմի սկզբում	պատերազմի ավարտին	պատերազմի սկզբում	պատերազմի ավարտին	պատերազմի սկզբում	պատերազմի ավարտին
Թեթև և ծանր հրետանային հրանոթներ	4 500	10 000	1 500	7 000	5 500	15 000
	300	7 500	500	4 000	2 000	10 000
Ականանետ	-	3 000	-	4 000	-	30 000
Ձեռքի և թեթև գնդացիներ	-	70 000	-	10 000	12 000	104 000
Հաստոցային գնդացիներ	5 000	30 000	2 000	50 000	-	-

Պատերազմի ընթացքում բանակներում հրետանու և ծանր գնդացիների քանակի ավելացումը հանգեցրեց զորքերի կրակային հզորության մեծացման: Որպես հետևանք՝ պատերազմի դիրքային փուլում, հրետանային կրակի հզորության ու հեռահարության ավելացմանը զուգահեռ, մեծանում էր պաշտպանության խորությունը՝ հասնելով մինչև 7-8 կմ-ի: Ի տարբերություն նախկին օջախային պաշտպանության՝ այժմ այն բաղկացած էր ինժեներական առումով հագեցած երեք դիրքից. յուրաքանչյուրն իր հերթին ուներ մի քանի հենակետով խրամատների երկու-երեք հոծ գիծ: Պաշտպանության առաջին դիրքը կահավորվում էր փշալարային արգելափակոցներով¹⁶:

Հակառակորդի խոր շարակարգված պաշտպանության ճեղքումը բավական բարդ էր: Առաջացած «դիրքային փակուղուց» դուրս գալու համար 1915 թ. գերմանացիները Իպրում թունավոր նյութեր կիրառեցին: Սակայն նույնիսկ պատմության մեջ առաջին անգամ քիմիական զենքի կիրառումը չտվեց ցանկալի արդյունք¹⁷:

Պատերազմի սկզբնական շրջանում հարձակման նախապատրաստման և հակառակորդի պաշտպանություն ներթափանցելու հիմնական եղանակը հրետանու զանգվածային կիրառմամբ հակառակորդի պաշտպանական կառույցների ու կենդանի ուժի ոչնչացումից հետո յուրային զորքերի մուտքն էր առաջացած ճեղք: Դրա համար անհրաժեշտ էր ճեղքման հատ-

¹⁶ Строчков 1966, 235-236.

¹⁷ Лефевр 1926, 38.

վածում ստեղծել ուժերի վճռական գերազանցություն¹⁸: 1916 թ. Վերդենի օպերացիայի ժամանակ թեև գերմանացիներին հաջողվել էր ֆրանսիացիների նկատմամբ կենդանի ուժի եռակի և հրետանու յոթնապատիկ գերազանցության հասնել, սակայն նեղ հատվածում (8,5 կմ) առկա միջոցներով մեկուսի ճեղքումը թույլ չտվեց թափանցել հակառակորդի պաշտպանության խորք: Չնայած այդ ահռելի կրակային ներգործությանը՝ գերմանական զորքին հաջողվեց խորանալ ընդամենը 5-6 կմ:

1915-1916 թթ. ռազմական գործողությունների փորձը ցույց տվեց, որ հրետակոծության հետևանքով ավերված ճանապարհները դժվարացնում էին զորքերի արագ մուտքը ճեղքման գոտի: Մինչդեռ այդ ընթացքում, օգտագործելով երկաթուղիներն ու տրանսպորտային այլ միջոցներ, պաշտպանվող կողմին հաջողվում էր արագորեն փակել առաջացած ճեղքը՝ թիկունքից պահուցներով զորքերի համալրմամբ: Բացի այդ, հրետակոծությամբ հնարավոր չէր ոչնչացնել պաշտպանության առաջին դիրքի փշալարային արգելափակոցները, որն էլ կաշկանդում էր հետևակի գործողությունները: Ստեղծված իրավիճակը հանգեցրեց հիմնովին նոր, ինքնագնաց մարտական մեքենայի՝ տանկի ստեղծման գաղափարին, որը կարող էր մեծ արագությամբ ճեղքել պաշտպանական առաջնագիծը և սեպվել հակառակորդի պաշտպանության խորք: Ըստ Ու. Չերչիլի՝ «...տանկերը որոշիչ դեր խաղացին պատերազմի ընթացքի փոփոխության մեջ»¹⁹:

Առաջին անգամ տանկերը կիրառվեցին 1916 թ. սեպտեմբերի 15-ին Սոմմայի ճակատամարտում: Գրոհին մասնակցում էր 32 տանկ: Շուտով բանակներում ձևավորվեցին զրահապատ զորքեր: 1917 թ. Կամբրեյի ճակատամարտում արդեն տանկերը ստացան զանգվածային կիրառում (մոտ 500 տանկ): Առաջին անգամ տանկերը պետք է ինքնուրույն ճեղքեին գերմանացիների ամրացված դիրքերը: Բրիտանական օպերացիայի պլանը հիմնված էր տանկերի՝ առանց նախնական հրետանային պատրաստության, հանկարծակի հարձակման սկզբունքի վրա: Ճեղքումն իրականացվելու էր 12 կմ լայնությամբ գոտում²⁰: Հաջողությունը զարգացնելու համար նախատեսվում էր տանկերի ճեղքումից հետո հեծելազորային կորպուսի զորամուտը մինչև հակառակորդի թիկունք:

Օպերացիայի ընթացքում իրականացված օպերատիվ քողարկման միջոցառումները թույլ տվեցին գաղտնի կենտրոնացնել զորքերի հարվածային խումբը և հասնել հարձակման հանկարծակիության: Սակայն ճակատամարտի փորձը ցույց տվեց, որ միայն մարտավարական ճեղքումը հաջողություն չի ապահովում: Արդեն խնդիր էր առաջացել ճեղքում իրականացնել

¹⁸ Фролов 1981, 67.

¹⁹ Митчель 30.05.2023.

²⁰ Воробьев и др. 1961, 151-152.

հակառակորդի պաշտպանության խորքում և զորաթևերում, որը բրիտանացիներին չհաջողվեց: Թեև բրիտանական 3-րդ բանակի իրականացրած օպերացիան անհաջող ավարտվեց, սակայն այն շատ նորամուծություններ մտցրեց օպերատիվ արվեստում և մարտավարությունում: Բանակի զորաշարվածքում հայտնվեց երկրորդ շարակարգ, որը նախատեսվում էր մարտավարական ճեղքումը զարգացնելու համար: Քանի որ դիրքային պաշտպանության ճեղքումն իրականացվեց հրետանու և ինքնաթիռների ակտիվ աջակցությամբ ուղեկցվող տանկերի զանգվածեղ հարվածով, կարելի է եզրակացնել, որ համազորային մարտի մարտավարության հիմքերը ձևավորվեցին այս ճակատամարտում:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ արդեն ավիացիան վերածվեց զինված ուժերի առանձին զորատեսակի՝ ռազմական գործողությունների ընթացքում ունենալով էական դեր ու նշանակություն: Քանի որ հզոր թիկունքից էր կախված ռազմական գործողություններում հաջողելը, ուստի հակամարտող երկրների զինված ուժերի հրամանատարները ձգտում էին խաթարել թիկունքի աշխատանքները, ապակայունացնել արդյունաբերական բազան և ազգային տնտեսությունը: Այդ խնդիրների լուծման առավել արդյունավետ միջոց էր ավիացիան: Դրա համար էլ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ արդեն ավիացիան կիրառվում էր ոչ միայն օդային հետախուզության իրականացման, այլև հակառակորդի քաղաքական և արդյունաբերական կենտրոնների ռմբակոծման համար: Այդ մասին են վկայում գերմանական ավիացիայի օդային հարձակումները: Օրինակ՝ 1915 թ. ապրիլին գերմանական օդուժը հարվածներ հասցրեց անգլիական ածխահանքերին: Նույն տարվա հունիսին ռմբակոծվեցին Վելինգտոնի, Ջարուի, Թայնի շրջաններում գտնվող մեքենաշինական և քիմիական գործարանները²¹:

Պատերազմի ընթացքում զորքերի տեխնիկական հագեցվածության կատարելագործման, ռազմաճակատների ընդարձակման, կենդանի ուժի պակասի, պահուցների ավելացման ձգտման հետևանքով դիվիզիայում հետևակի քանակը կրճատվեց: Սակայն դիվիզիայի հետևակի կրակային հզորությունը չէր նվազում շնորհիվ զորքերում գնդացիների, հետևակի հրետանային միջոցների, ձեռքի և հրացանային նռնակների մեծաքանակ առկայության:

Նոր զինատեսակների ստեղծմամբ և կիրառմամբ առաջացան մարտական գործողությունների ապահովման նոր տեսակներ՝ հակաօդային պաշտպանություն, հակատանկային պաշտպանություն, հակաքիմիական պաշտպանություն, ինժեներական ապահովում և քողարկում: Ձևավորվեց ռազմական գործողությունների վարման նոր ձև՝ օպերացիա: Եթե նոր զինա-

²¹ Обухович и Кульбака, 07.06.2023.

տեսակների կիրառումը հանգեցրեց նոր զորատեսակների առաջացման, ապա կապի տեխնիկական միջոցների կատարելագործումն էլ դարձավ զորքերի արդյունավետ կառավարման հիմք:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմն իր մասշտաբներով և հետևանքներով մարդկության պատմության մեջ նախատիպը չունեցող պատերազմ էր: XX դարի սկզբի այս պատերազմում ակնհայտ է դառնում տնտեսության և պատերազմի փոխկապակցվածությունը: Եթե նախկինում պատերազմին տնտեսական նախապատրաստությունը սահմանափակվում էր խաղաղ պայմաններում և պատերազմի ժամանակ ռազմական ձեռնարկությունների արտադրած պաշարների կուտակմամբ, ապա այս պատերազմը ցույց տվեց, որ երկրի տնտեսությունը պատերազմի ամբողջ ընթացքում պետք է ծառայի ռազմական գործողություններին, քանի որ առաջին մի քանի ամիսների ընթացքում կուտակված զենքի և զինամթերքի պաշարները շատ արագ սպառվեցին՝ պատերազմող կողմերին կանգնեցնելով պատերազմի նախօրեին որդեգրած ջախջախման ռազմավարությունից հրաժարվելու խնդրի առաջ: Հաղթանակի հասնելու համար անհրաժեշտ էր հյուծել հակառակորդին՝ մոբիլիզացնելով երկրի ողջ տնտեսական ռեսուրսները: Պատերազմը ցույց տվեց, որ զինված պայքարի նյութական աջակցությունից էին կախված բանակի մարտունակությունը, պատերազմի ընթացքն ու ելքը²²:

Եզրակացություններ

Ինչպես հայտնի է, պատերազմը պահանջում է հասարակության բոլոր ուժերի մոբիլիզացիա, որը ենթադրում է տնտեսության, պետական իշխանությունների և վարչակազմի, զինված ուժերի և այլ զորքերի համապարփակ վաղաժամ նախապատրաստում: Պաշտպանությանը (պատերազմին) պետության պատրաստման գործում մեծ դեր ու նշանակություն ունի տնտեսական պատրաստվածությունը, հատկապես, վերջին տարիներին մեծ տարածում ստացած հիբրիդային պատերազմների պարագայում: Այսօր, առավել քան երբևէ, ազգային տնտեսությունը պետք է համակողմանիորեն պատրաստ լինի ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմական ժամանակ զինված ուժերի անխափան ապահովմանը: Անհրաժեշտ է հետևողականորեն պահպանել ռազմատնտեսական գործունեության հիմնական սկզբունքները, որպեսզի արդյունավետորեն բավարարվեն պետության պաշտպանական, նյութատեխնիկական, ֆինանսական կարիքները:

²² Строчков 1974, 25.

Օգտագործված գրականություն

- Ենիկոլոպովա Ն. 2022, Պաշտպանությանը պետության պատրաստումը որպես հաջողության կարևոր նախապայման՝ ավստրո-պրուսական և ֆրանս-պրուսական պատերազմների օրինակով, Հայկական բանակ ռազմագիտական հանդես, N 2, էջ 108-123:
- Викулов С., Леонович А. 2021, Основы военной экономики, Минск, изд. Белорусский национальный технический университет, 140 с.
- Воробьев В. и др. 1961, История военного искусства, Москва, «Воениздат», 340 с.
- Гордиенко Д. 2008, Взаимосвязь войны, политики и экономики. Основы военной экономики, Москва, 23 с.
- Иминов В. 2004, Эволюция военного искусства в годы Первой мировой войны, Военно-исторический журнал, N 8, с. 2-9.
- Лефевюр В. 1926, Загадка Рейна. Химическая стратегия в мирное время и во время войны, Москва, «Военный вестник», 279 с.
- Маркс К., Энгельс Ф. 1956, Сочинения, изд. 2, т. 7, Москва, Государственное издательство политической литературы, 670 с.
- Мировая война в цифрах 1934, Москва-Ленинград, изд. ОГИЗ, 127 с.
- Митчель Ф. 1935, Танки на войне. История развития танков в мировой войне 1914-1918 гг., Москва, «Госвоениздат», http://militera.lib.ru/science/mitchell_f/01.html (ներբեռնման օրը՝ 30.05.2023).
- Обухович В., Кульбака С. 2000, Дирижабли на войне, Минск, «Харвест», Москва, изд. АСТ, 496 с., <https://goo.su/7tHQvh> (ներբեռնման օրը՝ 07.06.2023).
- Павлов А. 2017, Порох, золото и сталь. Военно-техническое сотрудничество в годы Первой мировой войны, Санкт-Петербург, «РХГА», 532 с.
- Свечин А. 2017, Эволюция военного искусства, Москва, «Вече», 416 с.
- Строков А. 1966, История военного искусства, Москва, «Воениздат», 656 с.
- Строков А. 1967, История военного искусства в 3-х томах, т. 3, Москва, «Военное издательство», 712 с.
- Строков А. 1974, Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне, Москва, «Воениздат», 616 с.
- Фролов Б. 1981, Развитие тактики наступательного боя русской армии в Первую мировую войну, Военно-исторический журнал, N 6, с. 65-68.
- Knox M., Murray W. 2001, The Dynamics of Military Revolution, 1300-2050, Cambridge University Press, 203 p.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭКОНОМИКИ И ВОЕННОГО ИСКУССТВА НА ПРИМЕРЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Сероб Суджян, Нана Ениколопова, Роза Гаспарян

Резюме

Учитывая появление новых видов оружия, новейших видов военной техники, а также постоянное совершенствование существующих вооружений, связанное с бурным развитием науки и техники в XXI веке, можно ска-

зять, что ход и исход войны на сегодняшний день стали более зависимы от экономических ресурсов государства, его военно-экономического потенциала. Яркий пример этому – Арцахская война 2020 года, где применение военно-технических средств нового поколения оказало существенное влияние как на ход, так и исход войны.

Ключевые слова – Первая мировая война, экономический потенциал, военное искусство, материально-техническая база, эшелонированная оборона, оперативное искусство, тактика.

INTERRELATION OF ECONOMY AND MILITARY ART WITH THE EXAMPLE OF THE FIRST WORLD WAR

Serob Sujyan, Nana Enikolopova, Roza Gasparyan

Abstract

Based on the emergence of new weapons, the newest types of military equipment, as well as the continuous improvement of the existing weapons because of the rapid development of science and technology in the 21st century, it can be said that the course and outcome of the war today is even more dependent on the economic resources of the state, its military-economic potential. Artsakh war in 2020 is a vivid example of all this, where the use of new generation military technical means had a significant impact on both the course and the outcome of the war.

Key words – World War I, economic potential, military art, infrastructure development, echeloned defense, operational art, tactics.